

Վ. Մ. ԱՎԱԳՅԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԼՎԱԿՈՒԱ-ՀՈՍԳԻՏԱԼՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱՋՄԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Հայրենական Մեծ պատերազմը ավարտվեց սովետական ժողովրդի լիակատար հաղթանակով:

Այդ տիտանական պայքարի ծանրությունն ընկած էր մեր հերկրի, և առաջին հերթին ուսւս մեծ ժողովրդի վրա: Մեր երկրի քոլոր ժողովուրդները, ի թիվս որոնց և հայ ժողովուրդը, ձեռք-ձեռքի տված ուսւս մեծ ժողովրդի հետ, ամբողջ պատերազմի ընթացքում իրենց բոլոր միջոցներով պայքար էին մղում հաղթանակի նվաճման համար:

Հայկական ՍՍՌ-ում տարատեղված էվակուա-հոսպիտալների աշխատանքը զբաղեց Հայկական ՍՍՌ-ի բժշկական ամբողջ հասարակայնությանը՝ սանիտարուհիներին մինչև պրոֆեսորները: Ինչպես և մեր մյուս եղբայրական ռեսպուբլիկաներում, վիրավորներին տրված օժանդակության գործում բժշկական աշխատողներին օգնության եկան մեր ռեսպուբլիկայի ամբողջ հասարակայնությունը, պարտիական-կոմերիտական կազմակերպությունները, արհմիությունները, Հայաստանի Կարմիր Ձաշի ընկերությունը, առանձին հիմնարկներ, ինչպես նաև բնակչության արտահիմնարկային խավերը, տնային տնտեսուհիները և այլն:

Պաշխատական Գերմանիայի ուխտադրուժ և անապասելի հարձակումը պահանջում էր էվակուա-հոսպիտալների շուտափույթ ծավալում՝ վիրավորների ընդունման և բուժման համար:

Նախագծված պլանի համաձայն ռեսպուբլիկայում տարատեղված հոսպիտալները կազմակերպվել էին իր ժամանակին: Այդ ժամանակաշրջանում հոսպիտալների կազմակերպումն արագացնելու նպատակով ստեղծված կազմակերպությունները, բժշկական ամբողջ կադմը, այդ թվում նաև բժիշկները, թեկերը քշած

կատարում էին ամեն աշխատանք, նույնիսկ շենքերի սանիտարական բարեկարգման գործը:

Բոլոր հոսպիտալները լրիվ բավարարված էին բժշկական գույքով, կոմպլեկտավորված լավագույն բժշկական կադրերով: Բժշկական ինստիտուտի բազմաթիվ աշխատողներ՝ տախտենտներ, դոցենտներ և պրոֆեսորներ, հոսպիտալներում հաստիքային պաշտոններ էին վարում պատերազմի սկզբից մինչև վերջը:

Ինստիտուտների մնացած աշխատողները, կլինիկական ու թերապիկ ամբիոնների համարյա բոլոր պրոֆեսորները, դոցենտներն ու ասիստենտները կոնսուլտանտներ էին՝ յուրաքանչյուրն իր մասնագիտությամբ:

Հոսպիտալների պրակտիկ աշխատանքի առաջին խսկ օրերից սուր կերպով ծառայավ բժշկական և քույրական կադրերի պատրաստման ու վերապատրաստման հարցը, ըստ որում անհրաժեշտ էր հաշվի առնել պատերազմական միասնականության ամբողջ առանձնահատկությունը: Եվ ահա, բուժական աշխատանքների նշանակալի բեռնվածությամբ զուգընթաց, սկսվում է հենց իրենց՝ փորձված ուսուցիչների ուսուցումը և նրանց սխտեմատիկ ու կանոնավոր պլանավորված պարամամուլները բժիշկների ու քույրերի հետ: Բժիշկների որակավորումը, բացի այդ կանոնավոր պարամամուլներից, ընթանում էր կուրսերի կազմակերպման, հատուկ դասախոսությունների, սեմինար պարամամուլների, հիվանդների կլինիկական վերլուծման, հոսպիտալների ղեկավար աշխատողների ակադեմիական շրջանցումների ուղիով:

Կադրերի պատրաստման գործում վճռական դերը պատկանում էր Բժշկական ինստիտուտի պրոֆեսորա-դասախոսական կազմին:

Բժիշկների ու քույրերի որակավորման նախապատրաստումն ու բարձրացումը ամբողջ պատերազմի ընթացքում տարվում էր ինչպես բժիշկների գիտելիքների առավել խորացման նպատակով, նույնպես և ռազմաճակատ ուղարկվող բժիշկներին նորերով փոխարինելու անհրաժեշտությունից դրդված:

Մեր պրոֆեսորա-դասախոսական կազմի՝ հոսպիտալներում բժշկական կազմի նախապատրաստման ու որակավորման բարձրացման գծով տարած աշխատանքի հետևանքը եղավ հոսպիտալների բուժական աշխատանքի պատշաճ դրվածքը: Դրա վրա

չէր ազդում նույնիսկ հոսպիտալներէ չափազանց բեռնավորութեամբ վերափորներով, որովհետեւ տասնյակ բժիշկներ, անցյալում վերաբուժութեան մէջ անփորձ, նույնիսկ դանակ չբռնած, կատարում էին հմուտ վերահատումներ և գործիմաց կերպով տատարում էին հմուտ վերահատումներ և գործիմաց կերպով տատարում էին պահանջովոյ բուժման ամբողջ կոմպլեքսը: Տեխնիկականները հենց նոր ավարտած, կամ պատերազմի ընթացքում ստեղծված կարճատեւ կուրսերն ավարտող հարյուրավոր քուլեր, որոնք հոսպիտալ էին եկել թույլ գիտելիքներով ու անփորձ էին գործնականորեն, հենց հոսպիտալներում ավագ ու կրտսեր բժիշկների օգնութեամբ սովորում էին խնամել վերափորներին, գիպսային կապեր դնել, կատարել արջան ներարկում, մասսաժ, ֆիզիոթերապիա, զիւստաթերապիա, բուժական ֆիզիոլոտուրա, պարաֆինաթերապիա և այլն:

Բաժնական է նշել, որ պատերազմի ընթացքում (չհաշված հին փորձված վերաբուժներին) փոքր, երբեմն նաև մեծ վերահատումներ էին կատարում 47 բժիշկ, 9 բժիշկ կատարում էին ներվային պերիֆերիկ համակարգի հմուտ վերահատումներ և 6 բժիշկ՝ այլ մասնագիտութեաններէ գծով:

Այդ ընթացքում սովորել և գործնականորեն արջան ներարկում են կատարել 215 քուլ, գիպսային կապեր են դրել 120 քուլ, մասսաժ են կատարել 270 հոգի, ֆիզիոթերապիայով կարենականներում աշխատանք են տարել 85 հոգի, բուժ. ֆիզիոլոտուրա են անցկացրել 80 հոգի և այլն:

Էվակուա-հոսպիտալների բուժական աշխատանքի կազմակերպման գործում կիրառվում էր ոչ միայն սովետական լավագոյն կլինիկաների փորձը, այլև ռազմա-բժշկական զոկտրինայի լուստրանտան պահանջով Հայրենական Մեծ պատերազմի շրջանում կլինիցիստների կողմից վերանայվում էին բուժական պրոցեսների բաղաժնի հին տեսակներ, որոնք գործադրվել էին խաղաղ ժամանակ, և ներմուծվում էին վերափորների բուժման նոր մեթոդներն ու վերափորումներէ հետևանքների պրոֆիլակտիկան:

Կլինիկաներից և ոչ մեկում այնպես ճիշտ ու կանոնավոր չէր կազմակերպված վերափորների ու հիվանդների կոմպլեքսային բուժումը, ինչպես դա կազմակերպված էր և գործնականորեն տարվում էր էվակուա-հոսպիտալներում:

Էվակուա-հոսպիտալներում վերափորների բուժումն ընթանում էր հետևյալ կերպ. յուրաքանչյուր վերափոր ժամանակին

պետք է ստանար բարձրորակ բժշկական օգնութիւն։ Այդ նպատակով հոսպիտալ ընդունվող բոլոր վիրավորները առաջին 24 ժամվա ընթացքում մասնազմին գիտվում էին բուժող բժշկի և անպատճառ գլխավոր մասնագետների կողմից։ Ընդունման առաջին երկու օրը վիրավորները ենթարկվում էին անստորոշիչ (գիտօրոտակ) հետազոտութեան՝ բոլոր անհրաժեշտ լրացուցիչ մեթոդներով—լաբորատորական, բնագիտական, անհրաժեշտ դեպքերում կատարվում էր ողնաշարային պունկցիա, կիրառվում էր ցիտոսկոպիա և այլ ախտի ինստրումենտալ հետազոտութիւններ։

Այնուհետև վիրավորներին նայում էին մասնագետները՝ ակնաբույժը, նեվրոպաթոլոգը, թերապեւտը, օտորինոլարինգոլոգը, մաշկաբանը և այլն։

Այսպիսի կոմպլեքսային և բազմակողմանի հետազոտութեան շնորհիվ յուրաքանչյուր վիրավորի համար մշակվում էր բուժման անհատական պլան։

Բուժման տարբեր մեթոդների (օպերացիոն միջամտութիւն, արյան ներարկում, ֆիզիոթերապիա, մասաժ, պարաֆինաթերապիա, նաֆթալանաթերապիա, բուժական ֆիզկուլտուրա, վիտամինաթերապիա, բուժական սնունդ և այլն) դերազանց գուգակցումը ավեցփայլուն արդյունքներ։ Վիրավորների 83⁰/₀-ը որպէս ծառայութեան պիտանի՝ դուրս գրվեցին և կրկին մարտաշարք մտան։

Պատերազմի առաջին տարիներին, քանի դեռ ռազմաճակատը մոտիկ էր, ռազմիկները վիրավորվելուց հետո հոսպիտալ էին հասնում համեմատաբար վաղ, իսկ դրա շնորհիվ հոսպիտալ էր մտնում ինչպէս ծանր, այնպէս էլ թեթեւ վիրավորների մի խառն կոնտինգենտ, մի հանգամանք, որ ավելի հնարավոր էր դարձնում վիրավորների դուրս գրումը մարտաշարք։ Վերջին երկու տարում, ռազմաճակատի հեռանալու պատճառով, թեթեւ վիրավորներն արդեն նախընթաց հանգրվաններում ցրվում էին և Հայաստանի հոսպիտալներն էր հասնում առավել ծանր վիրավորները կոնտինգենտ, հաճախ վերջի երկուսից-երեք ամսյա վաղեմութեամբ և դրանց մեջ շատերը՝ զինվորական ծառայութեան համար արդեն անընդունակ։ Հենց դրանով է բացատրվում մարտաշարք վերադարձողների տոկոսի նվազումը պատերազմի ավարտական շրջանում։ Մահացութեան տոկոսը էվակուա-հոսպիտալներում պատերազմի ամբողջ ընթացքում խիստ նվազ էր։

Հայաստանի էվակուա-հոսպիտալների աշխատակիցների առաջարկած և հաջողութամբ կիրառած բուժական նոր մեթոդներից անհրաժեշտ է հիշել:—

1) Փավոուկ հյուսվածքների դժվարաբուժ վերքերի բուժումը տեղական յան հառադայթներով: Այս մեթոդը, առաջարկված դոցենտ Ջ. Մ. Մովսիսյանի կողմից (էվակուա-հոսպիտալ որի պետն էր Մևիլք-Քարամյանը), լայն կիրառություն գտավ բացի հիշյալ հոսպիտալից նաև Հայաստանի մի շարք այլ հոսպիտալներում:

2) Վերքերի բուժման հեմոքլորային մեթոդը, առաջարկված հոսպիտալ որի պետն էր Պոդոսյանը գլխավոր վիրաբույժ պրոֆ. Պրեկատովի կողմից, հաջողութամբ կիրառվեց այդ նույն հոսպիտալում:

3) Կաուզալդիկ սինդրոմի բուժումը կրկնակի նովոկայինային բուժումով՝ առաջարկված H (պետ Ավագյան) հոսպիտալի ղեկավար վիրաբույժ պրոֆ. Ս. Շահրիմանյանի կողմից: Գրինշտեյնի առաջարկած միանվագ հարողնաշարային նովոկայինային բուժումը կաուզալդիկ բուժման համար հաճախ էֆեկտ չէր առնում: Շահրիմանյանի առաջարկով նույն այդ մեթոդը բազմակի կիրառմամբ օգտագործելիս՝ տվեց նշանակալի հաջողութուն:

4) Երկարատև ու դժվարաբուժ վերքերի ու խոցերի համաձայն-հերձման տեխնիկայի բարելավում՝ առաջարկված պրոֆ. Շահրիմանյանի կողմից: Առերևույթ պարզ մի միջոցառում (օպերատիվ միջամտության փոքարեն տեղի թեք դրություն՝ կրկնակի կտրի բնույթով շարժման դեպքում արյան հոսանքի համար), որ առաջարկեց պրոֆ. Շահրիմանյանը, դրական հետևանքներ տվեց շատ անհառու տոկոսով:

5) Կոնտրաստային նյութի կիրառումը թարախուտի խոռոչը ուղեղային թարախակալման դեպքում, իրացված նույն էվակուա-հոսպիտալի դոցենտ Թոխյանի կողմից, հնարավորություն էր ընձեռում բազմաթիվ թարախուտների ժամանակ հայտնաբերել բոլոր խոռոչներն ու ճշտել օտարածին մարմնի տեղակայումը: Այդ մեթոդիկան հաջողութամբ կիրառում էր էվակուա-հոսպիտալը պատերազմի վերջին տարվա ընթացքում:

6) Հրազնային ծագում ունեցող խոռոչակալան պլեվրային էմպիեմաների բուժման ժամանակ պրոֆ. Գ. Հ. Մելքոնյանը՝ կատարելով Շեքի սկզբունքով կողերի խնայողական հատմամբ թուլուպլաստիկա՝ տվեց լրիվ ապագինման բարձր տոկոս (83%)²

7) Նույնի էքսպլերիմենտալ աշխատանքը՝ կատարված շներին

վրա, ըստ կիմոնգրաֆիկ կորերի, ցույց տվեց, որ սրտանոթային սխտեմի խախտումները, որոնք հետևում են տրավմատիկ պնևմոթորաքսին, հանդիսանում են ֆլասաված պլերալին թերթիկների կողմից հարուցված վազո-սիմպատիկ ռեֆլեքսների արդյունք:

8) Պրոֆ. Բ. Հ. Պետրոսյանը առաջարկեց ծնկոսկրի (над-коленный) շարգվածքների կարի նոր ձև, Այդ վերահատման առավելութունն այն է, որ առողջացումն ու ռեպոզիցիաները նշանակալից կերպով հաջող են կատարվում: Աշխատությունը տպագրված է 1942 թվի «Госпитальное дело» հանդեսում:

9) Պրոֆ. Բ. Հ. Պետրոսյանը առաջարկեց նաև աներկյա-ների բուժման նոր եղանակ մեքենակարի գործադրությամբ: Այս եղանակի կիրառմամբ պահպանվում է անոթի արժեքը. ապա-քինման և վերջավորությունների պահպանման առկուսը մյուս եղանակների համեմատությամբ բարձր է լինում: Աշխատությունը տպագրված է 1943 թվին «Госпитальное дело» հանդեսում:

10) Պրոֆ. Բ. Հ. Պետրոսյանը հնարեց և առաջարկեց վերջավորությունների կոնտրակտուրների բուժման ապարատ, որը փայլուն արդյունքներ է տվել:

11) Աշխատելով պրոֆեսորներ Բերոբյանի և Պետրոսյանի ղեկավարությամբ, բժիշկ Օսնան (Д-р Осна) կիրառեց մաշկային-պլաստիկ ձեպոխված վերահատում խեղված անդամների վերջավորությունների վրա: Նրա կողմից կիրառված եղա-նակը լավ բարձիկ տվեց խեղանդամի ծայրամասի հեմման համար:

12) Պրոֆ. Ռ. Հ. Յուլյանն առաջարկեց և գործադրեց պա-հածո արյան պատրաստումն սուլֆանիլամիդային պրեպարատնե-րով:

Էվակուա-հոսպիտալների բժիշկները զերծ էին ամեն կարգի դանդաղկոտությունից և պասսիվությունից: Առաջնորդվելով բացառապես հիվանդներին բժշկական օգնություն ցուցաբերելու ցանկությամբ, բացի իրենց կողմից առաջարկված և կիրառվող մեթոդներից, նրանք անխոնջ կերպով հետևում էին սովետական բժշկագիտության՝ պատերազմի ընթացքում ունեցած նվաճում-ներին և հաջողությամբ յուրացնում էին այն բոլոր լավագույնն ու արժեքավորը, որ կարող էր բուժել վիրավորներին, նվազեց-նել պատերազմական ֆլասավածքների վտանգավոր հետևանքները և մարտիկներին արագորեն մարտաշարք վերադարձնել:

Յուշված բոլոր դեպքերում առանձնապես օգտագործվում էր արյան փոխներարկումը (трансфузия), որ վերքերի բուժման և սեպսիսի գործում ունեւր ամենաակտուալ նշանակութունը:

Արյան փոխներարկման դեպքերը տարեց-տարի ավելանում էին: Բավական է ասել, որ բազմաթիւ էվակուա-հոսպիտալներում վիրավորների 10—30%-ը ենթարկվում էր արյան փոխներարկման: Հայաստանի՝ Արյան փոխներարկման կայանի (դեկավար՝ պրոֆ. Յուշան) լավագոյն աշխատանքի շնորհիւ ապահոված էր բոլոր հոսպիտալների մշտական մատակարարումը արյամբ:

Հոսպիտալներում վերքերի բուժման ընթացքում չափազանց լայն կիրառոււմ գտան այնպիսի փորձված միջոցներ, ինչպես ստրեպտոցիդը, սուլֆիդինը, զրամիցիդինը, Պենիցիլինը: Հայաստանում օգտագործվում էր ճշ բավականաչափ՝ դրա սահմանափակ քանակութւյն պատճառով:

Ի էվակուա-հոսպիտալում մեծ չափով օգտագործվում էր անտիրեյատիկոյար ցիտոտոքսիկ շինուկը (A. I. C. Բոգոմոլեցի)՝ հրազինային վերքերի դեպքում, երբ վերջիններս բարդանում էին ընդհանուր վարակումով (սեպսիսի, վիրային հյուժման, հրազինային ջարդվածքների դանդաղ կոնսոլիդացիայի, փափուկ հյուժվածքների երկարատև վերքերի, հրազինային խրոնիկական օստեոմիելիտների և կրծքավանդակի բարդացած վերքերի ժամանակ)՝ տալով մեծ էֆեկտ հատկապես սեպսիսի և վիրային հյուժման նկատմամբ:

Սկսած 1942 թվից հոսպիտալներն անցան տեական վերքերի ու խոցերի բուժման ակտիւ մեթոդին՝ հատմանը, որին հետևում է խուլ կարը: Հատուկից ստացված հետևանքները միանգամայն բարեհաջող էին, ուստի և այդ մեթոդը օգտագործվում էր ամբողջ պատերազմի ընթացքում:

Ինչպես հայտնի է, վերքերի բուժման բոլոր մեթոդներից ամենաարմատականն ու աղդեցիկը օպերատիւ միջամտութւյնն է, որը լայնորեն կիրառվում էր, տարեց-տարի տարածվելով ավելի ու ավելի: 1945 թվին բազմաթիւ հոսպիտալներում հիվանդների 23—40%-ը ենթարկվում էր բուժման այդ մեթոդին: Ինչպես բազմիցս նշվել է Ռազմա-բժշկական վերադաս հանձնաժողովի կողմից, կատարված վիրահատումների ներգործութւյնը ուժեղ է եղել և այդ միանգամայն հասկանալի է, քանի որ համեմատաբար բարդ և ծանր վիրահատումները կատարում էին

ռեսպուբլիկայի լավագույն վերաբուժները՝ պրոֆեսորներ Մել-
քոնյանը, Շահրիմանյանը, Յուլյանը, Պետրոսյանը, Բերրոյանը,
դոցենտներ՝ Կարապետյանը, Դուրխյանը, Պարոնյանը, Սարու-
խանյանը, Թոխյանը, Աբրահամյանը, Սահակյանը, փորձված
վերաբուժներ՝ Ալեքսյանը, Թովմասյանը, Իսահակյանը, Մար-
տիկյանը, Մալխասյանը, Արեշյանը և այլն (բոլորն էլ էվակուա-
հոսպիտալներում տարված աշխատանքների համար պարգևա-
տրված են շքանշաններով ու մեդալներով)։

Մասնապիտակված էվակուա-հոսպիտալներում խիստ ար-
ժեքավոր օժանդակութուն էին ցուցաբերում բարձրորակ մաս-
նագետներ՝ պրոֆեսորներ Անֆիմովը, Ն. Վ. Միրոտովսկին, Հ. Ա.
Հաբությունյանը, Ա. Ա. Մեհրաբյանը, դոցենտներ՝ Գ. Հ. Միրզո-
յանը, Ա. Հ. Աբրահամյանը, Բ. Ն. Մելիք-Մուսայանը, բժշկական
գիտությունների թեկնածու Հ. Հ. Աստվածատրյանը, հսկա
բժիշկներ Խ. Ա. Փարսադանյանը, Թ. Մ. Բաբայանը և ուրիշներ։

Թերապևտիկ և վերաբուժական հոսպիտալներում մշտական
կոնսուլտացիոն օժանդակութուն էին մատուցում ակադեմիկոս
Լ. Ա. Հովհաննիսյանը, գիտության վաստակավոր գործիչներ՝
պրոֆեսորներ Ա. Ա. Մելիք-Աղամյանը և Ռ. Ն. Գյանջուլսյանը։

Հատուկ կարիներները, լավ սարքավորված ու որակյալ
կադրերով ապահովված լաբորատորիաները՝ ռենտգենյան, ֆի-
զիոթերապևտիկ, բուժական ֆիզիոլոգիայի, ՌիվՁ Թերապիա-
յի, ջրաբուժական, ատամնաբուժական, ատամնապրոտեզային և
այլն, պատերազմի ընթացքում ցուցաբերել են բարձրորակ աշ-
խատանքի այնպիսի օրինակներ, որպիսիք աներևակայելի էին
նախապատերազմյան ժամանակաշրջանում։

Պատերազմի սկսվելուց մեկ-երկու ամիս հետո բժշկական
մասնագիտական օգնության հարցը գործնական բնույթ ստացավ։
Վերավորների տեսակավորման և հոսպիտալների պրոֆիլի հարցը
լուծվեց Առողջապահության Մինիստրության էվակուա-հոսպի-
տալների վարչության կողմից և արդեն 1941 թ. վերջին կադ-
մակերպված էին հետևյալ մասնահատուկ հոսպիտալները՝ ծնո-
տագիմային—օտոլարինգոլոգիայի և ականային բաժիններով, նեյ-
րոխիբուրգիական հոսպիտալ, հոսպիտալներ՝ մաշկային-վեներո-
լոգիական և միզաբանական բաժիններով, նեղ պրոֆիլ ունեցող
հոսպիտալներ՝ անդամահատության ենթակա վերավորների և
կրծքի ու աղբրի վերքերով տառապող վերավորների համար և
այլն։ Հոսպիտալների մասնագիտացումը մեծ նշանակութուն

ռենցալ, որովհետեւ այն վերավորները, որոնք կարիք ունեին հատուկ բժշկական օգնութեան, անկարող էին այն ստանալ ընդհանուր վերաբուժական հոսպիտալներում, որտեղ կձգձգվեին նրանց ապաքինումը:

Մեր մասնագետների գիտելիքներէ, բուռն եռանդի և անխոնջ աշխատանքի շնորհիւ մասնահատուկ հոսպիտալներում ու բաժիններում սլակվում ու գործադրվում էին պատերազմական վնասվածքների և նրանց բարդացումներէ գիադնոստիկայի նոր նուրբ մեթոդներ: Մասնագիտական օգնութեան գործի հաջող լուծումը հատուկ նշանակութիւն ունեցաւ, մասնաւանդ որ Հայաստանի էվակուա-հոսպիտալներն ընդունված վերավորներէ մոտ մէկ քառորդը կարիք ունէր նման բուժման մասնահատուկ հոսպիտալներում:

Դիտա-հետադոտական աշխատանքը մի քանի հոսպիտալներում մեծ ծաւալում ունեցաւ և մեծ դեր խաղաց՝ ինչպէս բժիշկների որակավորման բարձրացման, նույնպէս և նոր գաղափարների ու գործնական առաջարկների ծագման հարցում: Այդ առաջարկները մեծ հաջողութեամբ կիրառվում էին վերավորների ու հիվանդների բուժման ընթացքում: Միջհոսպիտալային և ներհոսպիտալային գիտական կոնֆերանսներում չափազանց նշանակալից էր ոչ միայն ղեկավար փորձաշատ գիտական աշխատողների, այլև երիտասարդ բժիշկների ակտիւ մասնակցութիւնը: Նրանք հանդես էին գալիս կոնֆերանսներում իրենց գիտական տեղեկութիւններով, օրիգինալ գեկուցումներով, հիվանդների ցուցադրումով, ռենտգենատային գեկուցանելով: Ներքին խորուրդիական հոսպիտալում գիտական կոնֆերանսները իրենց գիտական բարձր մակարդակով ներգրավում էին մայրաքաղաքի բոլոր ներկայաթոքներին ու հոգեբուժներին: Շատ հոսպիտալներում գիտական կոնֆերանսները զուսմարվում էին կանոնավորապէս աւիսը երկու անգամ:

Բացի կոնֆերանսներից, որտեղ լսվում էին օրիգինալ գեկուցումներ և վերավորներ էին ցուցադրվում, բոլոր էվակուա-հոսպիտալներում անպայման կազմակերպվում էին պաթոլոգա-անատոմիական կոնֆերանսներ, որտեղ ժամանակին քննվում էին մահվան բոլոր դեպքերը: Այս քննութիւնը տարվում էր հնաբաւորութեան սահմաններում պաթոլոգա-անատոմի մասնակցութեամբ, ընդորում յուրաքանչյուր անգամ ներկայացվում էր դրական լայն վերլուծում: Հենց այդ պատճառով բոլոր պաթոլոգա-

անատմիկական կոնֆերանսները անցնում էին բավականաչափ հետաքրքրական և տալիս էին գործնական արդյունքներ:

Միջհոսպիտալային կոնֆերանսները կազմակերպվում էին էվակուա-հոսպիտալների Վարչության կողմից ամեն տարի:

Բոլոր հոսպիտալների ղեկուցումները թեմատիկան բացառապես պաշտպանական բնույթ էր կրում: Լավագույն և օրիգինալ ղեկուցումները կրկնվում էին միջհոսպիտալային կոնֆերանսներում և Երևանի Բժշկական ինստիտուտի կազմակերպած գիտական սեսիաների նիստերին: Այդ ձևով կարգացվել է 54 ղեկույց, բժշկական պարբերական մամուլում հրատարակվել է 18 և տպագրության է հանձնվել 22 աշխատանք: Էվակուա-հոսպիտալների մատերիալներով նախապատրաստվել են 7 դիսերտացիոն աշխատանքներ, որոնցից 5-ը բժշկական գիտությունների թեկնածուի և երկուսը՝ դոկտորի աստիճան ստանալու համար:

Գիտա-հետազոտական աշխատանք էր տարվում նաև հոսպիտալների բժշկական միջին պերսոնալի կողմից, որի համար ամիսը մեկ անգամ կազմակերպվում էր միջհոսպիտալային կոնֆերանս:

Անկարելի է չնշել էվակուա-հոսպիտալների ակտական խիզմեծ աշխատանքը, որ տարվում էր ինչպես հոսպիտալների ներսում, նույնպես և դուրսը՝ իրենց ենթադի օւայոններում: Չնայած սուր վարակիչ ինֆեկցիաների ներմուծման մեծ հնարավորությանը, պատերազմի ամբողջ ընթացքում ներհոսպիտալային վարակման և ոչ մի դեպք չի արձանագրվել: Կանխատեսման և պրոֆիլակտիկ բոլոր միջոցների ճիշտ օգտագործման շնորհիվ բժավոր ու որովայնային տիֆով վարակված վիրավորները, որոնք հոսպիտալներն էին դալիս ուղիմ-սանիտարական դնացքներից, անմիջապես առանձնացվում էին և վարակը լիվվիդացվում էր: Դիզենտերիայով տառապող հիվանդները բուժվում էին նրանց հատկացված առանձին հոսպիտալում, ընդորում բուժման ճիշտ դրվածքի և պրոֆիլակտիկայի շնորհիվ վարակը չէր անցնում զինվորական մասերը: Հակաէպիդեմիական աշխատանքին քիչ չէր օգնում պրոֆեսորների կողմից հաջող կազմակերպված սանիտարա-լուսավորական աշխատանքը, որ տարվում էր վիրավորների ու հիվանդների մեջ: Այդ աշխատանքն ունեւ որոշակի սահմանված պլան ու թեմատիկա: Էվակուա-հոսպիտալների

բուժական ու հակաէպիդեմիական աշխատանքի հաջողութեանը անշուշտ օժանդակում էր տնտեսական գործի հաջող զրկածքը:

Զնայած եղած դժվարութիւններէց ամբողջ պատերազմի ընթացքում վերափոխներէ սնունդ հոսպիտալներում պատշաճ բարձրութեան վրա էր գտնուում: Սահմանված կալորաժը պահպանուում էր նորմաների բարձրացման միջոցով՝ լրացուցիչ մատակարարման աղբյուրներէ հաշվին, որ ստացվում էր հոսպիտալներէ օժանդակ տնտեսութիւններէց և շնֆային կազմակերպութիւններէց: Հոսպիտալներում մեծ ուշադրութիւն էին դարձնում պատրաստվող ուտելիքների բաղմադանութեանն ու համեղութեանն և օրաբաժնի սննդի վիտամինաւորութեանն: Օժանդակ տնտեսութիւնների մթերատուութեամբ ապահովվում էր վերափոխներէ երկարատե ու լիաւորութեամբ ապահովվում էր բանջարեղէններով՝ պաժիդորով, կաղամբով, ճակնդեղով, գաղարով, կանաչեղէնով, կարտոֆիլով և ուրիշ մթերքներով: Օժանդակ տնտեսութիւնների բերքի 30—50%-ը հատկացվում էր վերափոխներէ լրացուցիչ սնունդին, 50—70%-ը բաց էր թողնվում հոսպիտալները սպասարկող կադմին: Այս միջոցառումը՝ բարելավելով նրանց նյութական դրութիւնը, խթան էր հանդիսանում նրանց աշխատանքի որակի բարձրացման համար և ի վերջո ապահովում էր վերափոխներէ ու հիվանդներէ ավելի լավ խնամքը:

Էվակուա-հոսպիտալների աշխատանքում հակայական դեր էր խաղում ինչպես փոփոխվող կազմի՝ վերափոխների ու հիվանդների, այնպես էլ մշտական տնօնակազմի՝ գաղափարական-քաղաքական դաստիարակութիւնը:

Հայրենական Մեծ պատերազմի պայմաններում պարտական-քաղաքական աշխատանքի այդ բնագավառը առանձնապէս առւել և նշանակալի դեր խաղաց:

Վերափոխներն ու հիվանդները, որոնք ստիպված էին երկար ժամանակ դնել հոսպիտալներում, հաճախ գամված անկողնին, հեշտութեամբ կարող էին կորցնել կյանքի հեռանկարը և նույնիսկ հուսահատութեան մատնվել: Բացի նրանց հանգեցնող ցուցարներով ու մարտական խնամքից ու զգայուն վերաբերմունքից, անհրաժեշտ էր բարոյական նեցուկ հանդիսանալ նրանց, պահել նրանց մշտական կորովի մեջ, որպեսզի առողջանալուց հետո՝

վերադառնալով զորամաս, նրանք կարող լինեին կատարել իրենց պարտքը Սովետական Հայրենիքի հանդեպ:

Հոսպիտալներում պարտիական-քաղաքական ամբողջ աշխատանքը տարվում էր Գերագույն Դիմալոր Հրամանատար լինկեր Ստալինի ղեկավարմանը, հրամանների, կառավարության ու պարտիայի որոշումների իրադրեման ուղղությամբ: Առաջնորդվելով այդ ցուցումներով՝ պարտիական-քաղաքական աշխատանքը վերավորների մեջ տարվում էր հիվանդների կողմից ներհոսպիտալային կարգ ու կոնոնի խիստ կատարման, ռազմական դիսցիպլինայի ամրապնդման, գերմանա-ֆաշիստական զավթիչների դեմ առող ատելության խորացման, մեր սոցիալիստական Հայրենիքի հանդեպ սեր ու անձնվիրություն ցուցաբերելու տեսանկյունով և հոսպիտալային աշխատողների վերաբերյալ՝ վերավորների ու հիվանդների լավագույն խնամքի և բուժման ապահովման, ժողովրդական գույքի պահպանման, աշխատանքային դիսցիպլինայի ամրապնդման գծով:

Սովետական երկրի աշխատավորները Հայրենական Մեծ պատերազմի օրերին ցուցաբերեցին ժողովրդի շահերին անձնվիրաբար ծառայելու փայլուն օրինակներ և հոգատարություն՝ պատերազմի հերոսների, հաշմանդամների ու նրանց ընտանիքների, հոսպիտալներում բուժվող հիվանդների ու վերավորների հանդեպ: Սովետական Հայաստանի աշխատավորները մեծ հոգատարություն ու ուշադրություն ցուցաբերեցին էվակուա-հոսպիտալների վերավորների ու հիվանդների նկատմամբ: Այդ հոգատարությունն արտահայտվում էր շեֆային կազմակերպությունների՝ կոլխոզնիկների, գործարանային բանվոր-բանվորուհիների, տնային տնտեսուհիների ամենօրյա աշխատանքում, Զխուսափելով ոչ մի աշխատանքից, նրանք հավաքվում էին հիվանդասրահները, լվանում, նորոգում, արդուկում էին սպիտակեղենը, ծաղիկներ, վարագույրներ էին բերում, հաճելի տեսք էին տալիս հիվանդասենյակներին, խնամում էին ծանր վերավորներին, կերակրում, նամակներ էին գրում նրանց համար, հուանդով մասնակցում էին կուլտուրական ժամանցի գործին և վերջապես վերավորներին հսկայական քանակությամբ նվերներ էին բերում:

Ամբողջ ժողովրդի ու Սովետական Բանակի հետ միասին իրենց պարտքն էին կատարում Հայրենիքի հանդեպ Հայկական Ռես-

պուրբիկայի Առողջապահութեան Մինիստրութեան էվակուահոսպիտալները աշխատողները: Նրանք ապահովեցին հիվանդների ու վիրավորների լավագույն բուժումը: Բժիշկները, բժշկական քույրերը և սպասարկող անձնակազմի անձներ աշխատանքի հետեանքով տասնյակ հազարավոր վիրավորներ ու հիվանդներ վերադարձան Սովետական Բանակի շարքերը և աշխատանքային գործունեութեան:

Պարտիան ու կառավարութունը բարձր գնահատելով նրանց աշխատանքը՝ վիրավորների օրինակելի խնամքի ու բուժման համար՝ կառավարական շքանշաններով ու մեդալներով պարգևատրեցին Հայաստանի էվակուահոսպիտալների աշխատողներից ավելի քան 500 հոգու:

Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկայի Առողջապահութեան Մինիստրութեան, Բժշկական էվակուացիոն պուլկաների վարչութեան, ՍՍՌՄ Առողջապահութեան Մինիստրութեան հրամանները մի անգամ չէ, որ նշել են էվակուահոսպիտալների շատ աշխատողներին՝ շնորհելով նրանց շնորհակալագրեր, պատվոգրեր, «Առողջապահութեան գերազանցիկ» նշաններ, Բուժման գործը լավագույն կերպով կազմակերպելու, վիրարութեան ակտիվութիւնը ցուցաբերելու, բուժման նորագույն մեթոդները լայնորեն կիրառելու համար, որի հետեանքով ապահովեց Սովետական Բանակի շարքերը վերադարձողների մեծ առկաս: ՍՍՌՄ Առողջապահութեան Մինիստրութեանը 1944 թվին պատվոգրերով պարգևատրեց ողջ Սովետական Միութեան մեջ 14 հոսպիտալ, որոնցից մեկը՝ Հայկական ՍՍՌ Առողջապահութեան Մինիստրութեան ցանցից, Է էվակուահոսպիտալը, որի պետն էր ընկ. Ավագյանը:

Հայկական ՍՍՌ Առողջապահութեան Մինիստրութեան աշխատողները, ինչպես և ողջ սովետական ժողովուրդը, ցուցաբերեցին համաժողովրդական ձգտում Սովետական Բանակի քաջարի վիրավոր մարտիկներին խնամելու գործում, խնամելու նրանց, ովքեր իրենց արյամբ պաշտպանեցին Հոկտեմբերյան Մեծ Ռևոլուցիայի նվաճումները:

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭВАКО-ГОСПИТАЛЕЙ АРМЯНСКОЙ ССР В ПЕРИОД ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

В работе этой автором охарактеризована многосторонняя деятельность эвако-госпиталей Армянской ССР в годы минувшей Великой Отечественной войны. Одно из самых основных и наиболее знаменательных достижений э/госпиталей, а именно, возвращение в строй весьма высокого процента раненых (от 59 до 83%), автором объясняется:

- 1) четкой организацией работы эвако-госпиталей;
- 2) хорошо поставленной квалифицированной медицинской помощью;
- 3) отличным сочетанием различных методов лечения (оперативного вмешательства, гемотрансфузий, физиотерапии, массажа, парафинотерапии, нафталанотерапии, лечебного питания и др.);
- 4) внедрением новых методов лечения, предложенных передовыми учеными СССР, в том числе и Арм. ССР;
- 5) организацией специализированной медицинской помощи;
- 6) надлежащей постановкой научно-исследовательской работы, значительно повысившей квалификацию рядовых врачей;
- 7) идейно-политическим воспитанием раненых и больных и обслуживающего персонала.

Самоотверженная работа и проявленная великая забота о раненых и больных не только советской медицинской общественностью, но и трудящимися Советской Родины обеспечили наилучшее лечение и уход за пострадавшими, в результате чего подавляющее большинство их было возвращено в ряды Советской Армии и в трудовой деятельности.